

LUCRĂRILE EDILITARE DIN COMPLEXUL MONASTIC DE LA HÂRBOVĂȚ (1812–1940)

DOI: 10.5281/zenodo.3989275
CZU:94(478):2:726.7”1812-1940”

Doctorand **Ioan MOȘNEGUȚU**
E-mail: episcop.ioan@gmail.com
Universitatea de Stat din Moldova

CONSTRUCTION WORKS AT THE HARBOVAT MONASTIC COMPLEX (1812–1940)

Summary. In this paper, based on an archival and bibliographic material, is analyzed the evolution of the complex of utilitarian and cult constructions from one of the most representative monasteries in Bessarabia, Harbovat, in the tsarist and interwar period. During the nineteenth century we observe several distinct stages. The first stage corresponds to the period of Archimandrite Seraphim, when one of the oldest buildings on the territory of the complex was built, which has survived to the present day – the church of the Assumption of the Virgin Mary.

Keywords: construction, monasteries, Harbovat, abbot, architecture.

Rezumat. În articolul de față, pe baza materialului arhivistic și bibliografic, se analizează evoluția complexului de construcții utilitare și de cult de la Mănăstirea Hârbovăț, una dintre cele mai reprezentative mănăstiri din Basarabia, în perioada țaristă și cea interbelică. De-a lungul secolului al XIX-lea atestăm câteva etape distincte. Prima etapă corespunde perioadei stăreției arhimandritului Serafim, când a fost construit unul dintre cele mai vechi edificii de pe teritoriul complexului, care a ajuns până în zilele noastre – Biserica Adormirii Maicii Domnului.

Cuvinte-cheie: edilitar, mănăstiri, Hârbovăț, stareț, arhitectură.

Secolul al XIX-lea este perioada cea mai propice de dezvoltarea a așezămintelor monastice din regiunea de est a Moldovei. Dacă în perioadele anterioare anului 1812 teritoriul dintre Nistru și Prut era cel mai des vizat de incursiunile militare ale Marilor Puteri din regiune, includerea acestui teritoriu în componența Imperiului rus, care la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea a ajuns la apogeul expansiunii sale teritoriale, a permis crearea în regiune a unei stabilități economice și politice relative, care a oferit posibilitatea dezvoltării și edificării de noi structuri ecleziastice, a zidirii unor edificii de cult mai solide, renunțându-se treptat la materialele tradiționale, lemnul și pământul, utilizându-se pe larg piatra și cărămida¹.

În articolul de față ne propunem cercetarea procesului de edificare a complexului monahal de la Mănăstirea Hârbovăț, care practic a rămas neschimbat de-a lungul a mai bine de un secol și jumătate. Trebuie să remarcăm aici că edificiile, cum ar fi biserica de iarnă și de vară, corpul de chilii, stăreția și alte clădiri ce le găsim și la momentul de față pe teritoriul mănăstirii

¹ Din ampla bibliografie a problemei monahismului basarabean, vom menționa doar câteva contribuții de referință: Bessarabskie monastyri i skity, v Bessarabija. Pod red. P.A. Krushevana. Moskva, 1903, s. 145-473; Puiu Visarion. Mănăstirile din Basarabia. Chișinău, 1919; Popovschi Nicolae. Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Chișinău, 1931, Reeditare, Chișinău: Museum, 2000; Nica Antim. Monahismul în Basarabia, 1812–1918. Bălți, 1940.

au fost construite în cea mai mare parte în decursul secolului al XIX-lea, în special după anul 1812. Construcția acestui complex, asemeni altor așezăminte din regiune, s-a datorat în mare parte fenomenului de dani care a venit de la localnici către lăcașele de cult din regiune în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, ceea ce a permis dezvoltarea salbei de mănăstiri basarabene, cum ar fi cele din ținutul Orhei: Hârbovăț, Răciula, Horodiște, Hirova, Frumușica sau Frumoasa, Curchi; din fostul ținut Lăpușna: Suruceni, Condrița, Căpriană, Hâncu și Vărzărești; din ținutul Sorocii: Jabca, Dobrușa, Coșuleuca, Călărășeuca, Cosăuți și Rudi.

Schitul, iar mai târziu, Mănăstirea Hârbovăț, a fost ctitorită în prima jumătate a secolului al XVIII-lea pe moșia Hoginești a lui Constantin Carpuș, cel mai probabil de fiii săi, unul dintre care a fost Ursachi Carpuș². În faza inițială acest complex a fost construit din materialul tradițional pentru regiune³, adică din

² Pentru începuturile așezământului monastic de la Hârbovăț, a se vedea: Moșneguțu Ioan. Fondarea și ctitoria mănăstirii Hârbovăț în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: Studia Universitatis Moldaviae, nr. 4 (114), 2018, p. 65-70.

³ În descrierea istorico-statistică a Mănăstirii Hârbovăț, semnată de arhimandritul Casian de la Jabca, din anul 1854, se menționează: „Fondator al acestuia a fost boierul moldovean armașul Constantin Carpu (Carpuș – n.n.) în anul 1730. El a edificat o biserică de piatră, a construit chiliile din lemn pentru stareț și frați și a jertfit o suprafață con-

Foto 1. Mănăstirea Hârbovăț, cca 1900. Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Cota arhivistică: FB-24563-1.

lemn sau din nuiele împletite și lipite cu lut, fapt care a cauzat în nenumărate rânduri distrugerea edificiilor și reconstrucția lor. Lipsa unor descrieri mai clare pe marginea procesului de edificare, poate cu excepția actului din 1761, când se discuta problema reconstrucției acesteia nu ne dă posibilitate să ne expunem mai pe larg asupra edificiilor care s-au aflat pe teritoriul schitului, până în anul 1812.

Prima descriere a complexului monastic de la Hârbovăț este prezentată în *Descrierea stării Eparhiei Chișinăului*, redactată de episcopul Dimitrie Sulima în anul 1821 [1, p. 532-533]: „Situat pe coasta dealului dinspre râul Ichel, la est se află un loc deschis, dinspre sud-vest este împrejmuț de coline nu prea mari, acoperite de pădure, la nord de o localitate, ce se află pe moșia mănăstirii, și se numește Hârbovăț. <...> În cadrul său se află o biserică cu hramul Adormirii Maicii Domnului, de piatră, *изрядная*, construită în anul 1817 în locul vechii biserici care era slabă, cu strădania actualului stareț arhimandritul Serafim, – cu clopotniță alăturată, în care se află 6 clopote de la 18 la 2 puzi. Chiliile fraților cu cele ale stăreției sunt 20, toate din lemn, dintre care stăreția și 8 chilii ale fraților sunt pe temelie de piatră noi, de asemenea trapeza și alte servicii, cum ar fi bucătăria, două pivnițe, două cămări sunt noi, toate acoperite cu șindilă, construite de același arhimandrit, restul clădirilor sunt cam vechi și slabe, gardul din jurul mănăstirii este din lemn, în jurul căreia se află o livadă. Această mănăstire este cu viață de obște, în care vietuiesc 16 frați” [1, p. 533].
siderabilă de teren.” Pavel Chudetskiy. Iz monastyrskikh dokumentov, In: Kishinevskie Eparkhial'nye Vedomosti (în continuare: KEV), 1882, № 2, s. 93. Or, informația dată nu corespunde întru totul realității, deoarece până la 1816 în complexul de la Hârbovăț cu certitudine nu a fost niciun edificiu de piatră.

Descrierea respectivă se diferențiază de alte prezentări similare prin faptul că ne oferă detalii cu privire la complexul monastic până la reconstrucțiile ulterioare, care au schimbat în esență organizarea acestui așezământ. Ea nu amintește de rolul lui Ștefan Lupu la construcția bisericii de piatră de la Hârbovăț, punând accent pe contribuția arhimandritului Serafim, pe lângă care a construit clădirea stăreției și 8 chilii pentru frații nevoitori. Dacă în textele ulterioare se amintesc diverse momente cu privire la unele invazii tătărești, care ar fi distrus complexul până la 1812, în cadrul acesteia nu găsim nicio aluzie de acest gen. Deși la mănăstiri, cum sunt cea de la Vărzărești și Hâncu, asemenea mențiuni sunt făcute încă din 1821.

Creșterea numărului informațiilor documentare, începând cu al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, ne permite să observăm mai clar procesul de edificare a actualului complex monahal. După încorporarea Basarabiei în componența imperiului țarist, la 1 octombrie 1812, și includerea teritoriilor ce au ținut de jurisdicția eparhiilor Mitropoliei Moldovei, Episcopiei de Huși și Mitropoliei Proilaviei în cea a eparhiei Chișinăului și Hotinului, în regiune se declanșează un proces amplu de dezvoltare a edificiilor eclesiastice de mir și ale celor mănăstirești. Sub influența tradiției slave-răsăritene se zidesc mai multe lăcașuri din piatră și cărămidă. Dacă până la 1812, asemenea edificii pentru spațiul Pruto-Nistrean întâlnim într-un număr limitat, fiind concentrate în centrele urbane Chișinău, Ismail, Chilia, Cetatea Albă, Hotin, Soroca etc., precum și în vechea ctitorie domnească de la Căpriana, după 1812, datorită atitudinii Mitropolitului și exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni și a urmașului său Dimitrie Sulima se inițiază un proces continuu de edificare a construcțiilor din aceste materiale. Totuși, în prima

fază continuă folosirea pe larg a materialelor tradiționale, documentele de arhivă denotă o atitudine mult mai atentă din partea autorităților față de edificarea obiectivelor de cult.

Revenind asupra procesului de construcție a complexului monastic de la Hârbovăț în perioada secolului al XIX-lea observăm câteva etape distincte. Prima etapă corespunde perioadei stăreției arhimandritului Serafim, când a fost construit unul dintre cele mai vechi edificii de pe teritoriul complexului care a ajuns până în zilele noastre – Biserica Adormirii Maicii Domnului. Aceasta a fost ridicată, conform tradiției, cu susținerea lui Ștefan Lupu (tuns în monahism cu numele de Serapion) și a soției sale Elena (născută Brăescu, care la rândul ei a trecut în monahism la Mănăstirea Tabăra), în anul 1816 [2, p. 52]. Deși materialele documentare nu ne permit să dăm o apreciere contribuției lui Ștefan Lupu și a soției sale Elena, având în vedere tradiția deja formată o vom remarca aici. Pe lângă cei doi, un rol aparte la construcția bisericii mănăstirii a avut-o starețul, arhimandritul Serafim, care ar fi cheltuit în jur de 70 000 de lei. În realitate, acesta doar în intervalul 1805–1816 a cheltuit o sumă de 55 323 lei 28 de parale, pentru procurarea de pământ și pentru buna orânduire a mănăstirii [3]. Deși rămâne unul dintre cele mai importante edificii, locașul a avut de suferit în urma cutremurelor de pământ din anii 1829 și 1838 [4].

A doua etapă de dezvoltare a complexului monastic corespunde stăreției arhimandritului Ioanichie (Ioan Șapov/Sciapov). Această perioadă se caracterizează printr-un proces complex de activități de zidire a mai multor edificii în cadrul așezământului. De asemenea, s-au făcut unele reparații la biserica mănăstirii, care a fost afectată de cataclismele menționate.

În procesul de realizare a acestor activități Ioanichie Șapov s-a folosit de cunoștințele sale în domeniul desenului și al arhitecturii civile. Trebuie să remarcăm că în perioada 1812–1827 el a fost unul dintre arhitecții care au contribuit la zidirea clădirii Seminarului Teologic din Chișinău, a Casei Arhieresti, a Casei Eparhiale și a Mitropoliei, precum și la reconstrucția bisericii Mănăstirii Căpriană. Din perioada stăreției lui Ioanichie la Hârbovăț până la noi au ajuns două dosare care au legătură directă cu procesele edilitare de la această mănăstire. Primul se referă la eliberarea de autoritățile eparhiale a Condiții de colectare a milelor pentru doi ani, al doilea – la pricina legată de pretențiile înaintate de către unul dintre antreprenorii care au executat o serie de lucrări de construcție în cadrul complexului monahal, cu privire la unele sume pe care ar fi trebuit să i le achite mănăstirea. Cele două cazuri sunt relevante pentru a înțelege procesul de

formare a complexului monastic pe care-l vedem și-n zilele noastre. Acest lucru ni-l confirmă și autorii scurtei descrieri a mănăstirilor din Basarabia [5, p. 7-10]: „Actuala frumoasă stare a așezământului se datorează strădaniei arhimandritului Ioanichie, decedat în 1851 (sic!). Acesta în timp de 25 de ani cât a condus la Hârbovăț, a îmbunătățit starea gospodăriei mănăstirii, a zidit clădiri din piatră, a reînnoit biserica și a extins livada de fructe”. Informația dată vine să confirme fără echivoc rolul pe care l-a avut arhimandritul Ioanichie Șapov la îmbunătățirea stării Mănăstirii Hârbovăț.

Contribuția sa deosebită este atestată și în una dintre primele descrieri istorico-statistice a mănăstirii realizată după decesul arhimandritului Ioanichie de arhimandritul Casian de la Jabca [6, p. 93-95]. Astfel, arhimandritul Casian remarca: „Organizarea destul de bună în exterior a Mănăstirii Hârbovăț se datorează starețului său arhimandritul Ioanichie ... Acest bărbat – este memorat în eparhia Basarabiei prin serviciul său față de casa arhierescă, consistoriu și seminar, cu educația sa multidimensională și cunoștințele practice ce le avea în domeniul arhitecturii, livădărie, și îndeobște în domeniul gospodăriei și chiar a medicinei [6, p. 93]”. Autorul acestei note istorico-statistice continuă: „În timpul celor 23 de ani ai stăreției sale la Mănăstirea Hârbovăț, a îmbunătățit partea gospodărească a acesteia, a reînnoit biserica, a construit clădiri de piatră pentru cazarea starețului și a fraților, a extins livada, răsădind în ea mulți pomi de specii mai bune”.

În aceeași lucrare găsim și o descriere a edificiilor din cadrul complexului mănăstiresc: „Biserica de piatră, acoperită cu șindilă, îndestulată cu obiecte de cult, o construcție de locuit din piatră, cu chiliile pentru stareț, suficient de frumos și larg, un alt corp de piatră cu chilii pentru frați; un hambar mare din piatră cu o pivniță pentru vin destul de largă sub el; bucătărie din piatră, un corp de locuit din lemn cu chiliile pentru frați și o casă mică pentru oaspeți; trapeza pentru frați din lemn etc.” [6, p. 93-94].

Deși prin această notă luăm cunoștință de edificiile complexului după moartea lui Ioanichie, în rândurile ce urmează vom trece în revistă, în baza materialelor documentare, etapele de ridicare a acestor construcții, modul cum erau acumulate resursele și cine a fost implicat în procesul de zidire a lor.

În perioada egumeniei sale, arhimandritul Ioanichie inițiasă procesul de reparație a chiliilor fraților monahi și a hambarelor care au ajuns într-o stare deplorabilă, în special acoperișurile. Astfel, la 24 mai 1837, el se adresa arhiepiscopului Dimitrie Sulima cu solicitarea de a fi oferită o Condică de colectare a milelor (banilor) în acest scop [7]. Drept urmare, la 28 mai arhierarul emitea dispoziția de a fi eliberată

condica în cauză. La 29 mai Consistoriul Duhovnicesc al Chișinăului și Hotinului examina această solicitare, indicând suplimentar că s-a purces la schimbarea acoperișului la blocul cel mare al chiliilor fraților și la două hambare. În temeiul rezoluției lui Dimitrie Sulima, Consistoriul ordona să fie eliberată Condica de colectare a milei, care urma să fie dusă de ieromonahul Ieremia și la послушnicul Simion Franchevici. Aceștia în decursul a doi ani aveau dreptul de a merge prin eparhie să colecteze de la binevoitori banii necesari pentru reconstrucția acestor edificii [8].

Peste un an, la 13 mai 1838, arhimandritul Ioanichie prezenta Consistoriului un raport prin care solicita ca monahul Ieremia și послушnicul Simion Franchevici să fie scutiți a mai merge cu condica de mile, pe motiv că monahul Ieremia urma să fie folosit în mănăstire pentru a da indicații și informații asupra hotarelor moșiei mănăstirii, deoarece a fost instituită o Comisie hotarnică, iar послушnicul Simion a refuzat de a mai îndeplini această misiune. Întrucât pentru colectarea banilor mai rămăsese un an, arhimandritul Ioanichie propunea ca cei doi să fie înlocuiți cu ieromonahul Feodot și послушnicul Carp, pe care i-a trimis la Consistoriu împreună cu Condica [9]. Cu aceeași ocazie el restituia permisul dat pe numele monahului Ieremia și a послушnicului Simion Franchevici din 28 mai 1837.

La 27 mai 1838, Consistoriul emitea un nou ordin, prin care îi împuternicea pe ieromonahul Feodot și послушnicul Carp ca să adune milostenie de la binevoitori pentru reparația edificiilor Mănăstirii Hârbovăț [10].

Perioada de doi ani oferită pentru colectarea de mile mănăstirii Hârbovăț s-a încheiat la 11 iulie 1839. Despre rezultat arhimandritul Ioanichie raporta Consistoriului că a fost colectată suma de 1 435 ruble și kopeici, dintre care au fost cheltuite 73 ruble 17 kopeici, soldul fiind de 1 362 ruble 44 kopeici [11]. În urma verificării sumelor primite de la diverși binevoitori, s-a constatat că au fost colectate 1 447 ruble 63 kopeici, adică cu 42 de ruble și 2 kopeici în plus decât cea raportată.

Banii adunați au fost folosiți la diverse activități edilitare, în conformitate cu *Borderoul bisericii mănăstirii Adormirii Maicii Domnului din Hârbovăț pentru anul 1840*, de unde aflăm următoarele informații: „Clădirea este de piatră, cu clopotniță din același material, acoperită cu șindilă (гоптю). Din cauza cutremurelor, care au avut loc în 1829 și 1838 a crăpat în multe locuri, dar în anul 1839 a fost reparată” [12].

Această informație certifică faptul că biserica de piatră, construită în anul 1816 și sfințită la 13 iulie 1817, a avut de suferit în urma cutremurelor de pă-

mânt din prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar în perioada arhimandritului Ioanichie a fost reparată.

Astfel, de-a lungul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, în complexul monastic de la Hârbovăț au fost realizate o serie de lucrări de reparație și de construcție a clădirilor. Despre desfășurarea acestora mărturisesc documentele din dosarul legat de pricina dintre târgovețul de Chișinău, Grigorie Vasile Popov, care locuia în satul Hârbovăț, cu arhimandritul Ioanichie.

Din plângerea înaintată la 25 ianuarie 1845 Grigorie Popov informa: „În anul 1844, iunie 15 zile, în conformitate cu condițiile încheiate de subsemnatul cu starețul Mănăstirii Hârbovăț, arhimandritul Ioanichie, prin care mă angajam ca împreună cu oamenii mei să sap din pivniță un canal de scurgere a apei, cu adâncimea de $\frac{3}{4}$ de arșin mai jos de fundament, și scoaterea acestuia în partea inferioară a livezii, ca să aibă apa scurgere liberă” [13]. Prin aceeași înțelegere antreprenorul urma să construiască la fundul canalului pereți din cărămidă, și într-un final să-l acopere cu pământ îndreptându-l cu suprafața.

Disputa iscată dintre antreprenor și comanditar era legată de modul cum au fost achitate lucrările: conform pretențiilor înaintate de Grigorie Popov acesta urma să fie plătit cu câte 11 ruble în asigurații, pentru fiecare stâncen pătrat [14]. Adică după calculele sale la încheierea lucrărilor au fost săpați 42 de stânc.², valoarea lucrărilor el o estima la 462 ruble în asigurații, însă i s-a achitat doar suma de 167 ruble și 50 kop.

În cadrul aceleiași plângeri, Grigorie Popov îl informa pe arhiepiscopul Irinarh că în anul 1841 mai încheiase un contract separat cu arhimandritul Ioanichie, prin care s-a angajat să zidească un gard din piatră în decursul anului 1842, cu porți din lemn cu stâlpi din piatră, o pivniță din piatră și un hambar din cărămidă pivniței [15], pentru care lucrări urma să mai primească o sumă de 12 ruble argint, care bani nu-i fuseseră achitați.

Din conținutul contractului încheiat la 8 aprilie 1841, aflăm că antreprenorul Grigorie Popov a fost angajat să efectueze mai multe lucrări de zidărie cu tencuirea pereților. De asemenea aflăm că în curtea mănăstirii erau acumulate diverse materiale, piatră, cărămidă și var, iar apa și nisipul urmau să fie asigurate de mănăstire.

La 14 februarie 1845, arhimandritul Ioanichie își expunea punctul său de vedere pe marginea pretențiilor pe care le înainta Grigorie Popov [16]. Din acest document reiese că, în perioada anilor 1841–1843, în curtea Mănăstirii Hârbovăț a fost ridicat zidul de piatră și stâlpii din același material la intrarea în complexul monahal, unele rămășițe ale acestuia se pot vedea până în perioada contemporană. De asemenea, în ace-

lași interval de timp a fost ridicată pivnița de vin și un hambar de cărămidă de asupra acesteia. La edificarea construcțiilor au lucrat antreprenorii Grigorie Vasile Popov, înscris în rândul târgoveților din Chișinău și domiciliați în satul Hârbovăț, precum și Simion Suloev.

Deși disputa dintre Grigorie Popov și starețul Ioanichie în privința banilor ce urmau să fie achitați pentru lucrările executate în anii '40 ai secolului al XIX-lea a stat în atenția autorităților eparhiale, în urma cercetărilor efectuate de membrii Consistoriului la 27 martie 1845, în temeiul articolului 215 al Regulamentului Consistoriilor Duhovnicești se recomanda petiționarului să se adreseze judecătorii civile pe marginea acestei pricini, pe motiv că atât reclamantul, cât și pârâtul aveau pretenții unul față de altul. Nu cunoaștem pe moment care a fost soluția în cadrul litigiului în cauză, cu toate acestea datele oferite de ambele părți permit să reconstituim parțial unele momente legate de lucrările edilitare executate la complexul monahal de la Hârbovăț.

Astfel, în intervalul 1837–1845, în cadrul complexului de la Hârbovăț au fost executate mai multe lucrări legate de îmbunătățirea vieții și condițiilor de trai ale membrilor obștii, s-a reparat biserica din piatră, care a fost afectată de cutremurele din 1829 și 1838, au fost edificate noi clădiri din piatră cum ar fi gardul de la intrarea în incinta complexului, pivnița pentru vin și un hambar din cărămidă. În intervalul cronologic respectiv se încheie o etapă în procesul de formare a complexului monahal de la Hârbovăț.

O nouă etapă în evoluția lucrărilor edilitare de la Mănăstirea Hârbovăț începe cel mai mult probabil la începutul anilor '60 ai secolului al XIX-lea. În această perioadă mănăstirea era condusă de arhimandritii Ieronim (Ioan) Gheppner și Nathanail (Nicolai) Danilevschi. În intervalul dat se inițiază procesul de edificare a blocului de chilii cu trei etaje, a bisericii de vară cu hramul Înălțării Sfântului Duh, a Casei Arhieresti destinate Mitropolitului Anatolie care se afla la odihnă în Mănăstirea Hârbovăț și reparația unor clădiri mai vechi.

Deși documentele de arhivă nu ne oferă detalii clare despre momentul inițierii procesului de edificare a clădirilor, din *Formularele* despre starea lăcașurilor monastice și de serviciu a clerului monahal din anii '60–'70 ai secolului al XIX-lea reușim să aflăm o serie de detalii cu privire la activitățile edilitare întreprinse la edificiile mănăstirești, inclusiv la mănăstirea ce stă în atenția noastră. Astfel, în anul 1866, în incinta Bisericii Adormirii Maicii Domnului au fost construite sobele [17], or, trebuie să menționăm că până la acest moment biserica de piatră a mănăstirii nu se încălzea.

Din aceeași categorie de documente din a doua jumătate a anilor '60 ai secolului al XIX-lea dispunem

de informații cu privire la faptul că în cadrul acestui așezământ a fost zidită și Casa Arhierescă. Ea a fost construită cu scopul de a fi așezat cu traiul Mitropolitul Anatolie de Moghilev și Mstislav care, conform datelor publicate de Pavel Crușevan, ar fi trecut în această mănăstire începând cu anul 1861 [18, p. 463] și care a murit la 8 august 1872⁴. Pentru a fi pregătită casa destinată Mitropolitului Anatolie, au fost reconstruite chiliile fraților din clădirea de piatră și corpul de chilii ale fraților de 34 de stânjani, care în partea inferioară are 3 etaje, iar în partea superioară un singur etaj [19]. Existența edificiului în cauză tocmai din această perioadă ne duce la ideea că el a fost construit înainte de anul 1867. Deși în datele anterioare, adică din anii '50, acest corp de clădiri nu este amintit, credem că ele au fost edificate în intervalul cronologic respectiv.

Rolul pe care l-a jucat Ieronim Gheppner și Nathanail Danilevski în dezvoltarea complexului de la Hârbovăț a fost unul imens. În perioada stăreției arhimandritului Ieronim se inițiază construcția blocului cu trei nivele și a bisericii de vară. Din descrierea istorico-statistică a mănăstirii, efectuată în anii 1873–1874 de arhimandritul Serafim Chiper, aflăm următoarele: „Biserica cu hramul Sf. Duh este zidită fără clopotniță, are împrejur 42 de stânjani, înălțimea 18 ½ stânjani, lungimea 13 stânjani, lățimea 9 stânjani.

Acest lăcaș este cu un singur etaj, cu două rânduri de geamuri, construcția sa a început în anul 1863 și a fost încheiată în 1870, are trei intrări cu scări din piatră, din care la intrarea principală în scară a fost amenajat un orificiu ce permite accesul în necropolă. Acoperișul este metalic cu 5 cupole în formă de pară, dintre care cea din mijloc este mai mare, cu 4 ferestre, și are formă octogonală; baloanele și crucile de pe cupole sunt aurite în anul 1873, în timpul stăreției arhimandritului Serafim” [18, p. 457]. După ce face o trecere în revistă a icoanelor și iconostasului din biserică, arhimandritul Serafim revine asupra descrierii arhitecturii acestuia notând că „Patru coloane, susțin tavanul principal al bisericii, sunt înconjurată din trei părți cu icoane în chivote și rame aurite și cu ornamente încrustate” [18, p. 460].

În completarea realizată de arhimandritul Nathanail la descrierea istorico-statistică a mănăstirii Hârbovăț efectuată de urmașul său la conducerea acestui așezământ ne dă o descriere a necropolei amenajate sub biserica Sf. Duh [20, p. 659]. Astfel, nota „necropola și pereții bisericii au aceeași temelie până

⁴ Prohodul Mitropolitului Anatolie Martânovski a fost oficiat de episcopul Pavel Lebedev, la 11 august 1872, când a slujit și Sfânta Liturghie la Mănăstirea Hârbovăț. Parhomovici I. Arhiepiscopul Pavel. În: Trudy Bessarabskogo Tserkovnogo Istoriko-Arkhelogicheskogo obshchestva. Tipografia Eparhială, 1912, p. 155.

la podeaua necropolei, apoi pereții ei se ridică în sus separat de pereții bisericii, în așa fel că între ei este un spațiu liber de 3 arșini, astupat cu pământ. Pereții necropolei sunt ridicați în formă de arcă până la nivelul podelei bisericii, în aceeași măsură și pereții bisericii se înalță separat până la acoperiș. Patru coloane de la temelie se ridică în sus fiind alăturate pereților necropolei până într-acel loc unde se arcuiește tavanul ei, apoi se înalță deasupra podelei bisericii până la tavanul acesteia” [20, p. 659]. Același autor completează informațiile cu privire la etapele edificării bisericii, menționând: „a) înainte de începerea construcției (bisericii – n.n.) de fostul stareț arhimandritul Ieronim au fost pregătite o parte din materialele de construcție: piatra, varul și altele. După aceea locul unde a fost ridicată biserica a fost sfințit de preasfințitul Anatolie carie viețuia la odihnă în această mănăstire cu participarea arhimandritului Ieronim și a altor fețe bisericești; b) construcția a început, și în toamna anului 1863 au fost încheiate temelii pereților bisericii și a fost separată necropola sub soclu (цокол); c) construcția a continuat, în decurs a șapte ani, și cu aportul meu personal, fără echivoc, în 1870 au fost terminate biserica și iconostasul, și în același an, la 3 mai a fost sfințită de răposatul Antonie; d) sursele financiare din gospodăria mănăstirii pentru ridicarea bisericii nu erau suficiente, și pentru a afla sumele necesare: 1) am continuat corespondența inițiată de arhimandritul Ieronim prin intermediul scrisorilor adresate diferitor persoane din cele mai îndepărtate locuri ale Rusiei cu invitarea de a ne trimite anumite sume bănești, care au și fost primite de la mulți; 2) a fost eliberată din partea administrației eparhiale condica de mile, pentru a putea colecta milostenii de la binevoitori pentru acest scop; și 3) când sumele de bani s-a dovedit că nu erau suficiente, personal, după ce m-am sfătuit cu obștea fraților, am cerut învoire de la administrația eparhială pentru a vinde o parte din pădure” [20, p. 660]. De asemenea, arhimandritul Nathanail prezintă și prețul edificării acestui lăcaș, care s-a ridicat la suma de 36 mii ruble, estimând că la nivelul prețurilor existente în anul 1874 ar fi costat în jur de 100 de mii de ruble.

În aceeași notă, Nathanail face și o completare în privința clopotelor semnalând că în anul 1863, când a venit în fruntea mănăstirii, a găsit clopotul cel mare de 11 puduri și 30 funți spart. Astfel, în 1866 a dat acest clopot negustorului Ivanov cu jumătate de preț, adică 108 ruble 69 kop. În locul căruia a fost procurat unul nou în greutate de 16 puduri și 13 funți, cu achitarea suplimentară a încă 197 ruble și 57 kop. Cât privește clopotul de 31 de puduri și 21 funți, acesta a fost procurat în anul 1867 cu sprijinul ieromonahului Ana-

tolie, de la negustorea Râjova din orașul Harkov cu 510 ruble și 70 kop. [20, p. 661].

Evocarea istorico-statistică a arhimandritului Serafim (Chiper) este importantă și prin faptul că redă date cu privire la edificiile mănăstirești, prezentând o scurtă descriere a acestora și rolul pe care l-au jucat predecesorii săi la ridicarea lor [18, p. 463-464]. De asemenea, se referă și la casa cu curte pe care o avea mănăstirea în orașul Chișinău, casă care fusese donată mănăstirii de târgovețul Ivan Krâmski, situată în partea a doua a orașului [18, p. 464]. Casa din orașul Chișinău a fost construită în perioada anilor 1843–1851 și donată mănăstirii la 26 octombrie 1855, cel mai probabil fiind înregistrată după mănăstire abia în 10 octombrie 1867, în temeiul încheierii Judecătoriei de Circumscripție Chișinău [21, p. 528].

Din Formularul stării Mănăstirii Hârbovăț din anul 1881 aflăm că în acest așezământ sunt două biserici: prima, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, zidită în anul 1816, de piatră cu acoperiș din lemn, a fost acoperită cu foi de tablă metalică în anul 1873, cea de-a doua, adică cea de vară, cu hramul Sfântului Duh, zidită în anul 1870 din piatră, cu cavou de piatră la subsol, fără clopotniță, la care în perioada stăreției la Hârbovăț a arhimandritului Ilarion Țurcanu au fost efectuate unele lucrări de construcție, cum ar fi edificarea în partea dinspre apus a unui vestibul pentru a fi utilizat spre a se dosi de ploaie, pe coloane de piatră și acoperit cu tablă [22]. În anul 1880, pe lângă Mănăstirea Hârbovăț a fost construit grajdul, cu o remiză pentru trăsuri și alta pentru fân, care au fost acoperite cu șindilă [22].

Din același formular aflăm că la Mănăstirea Hârbovăț erau următoarele edificii: a) stăreția din cărămidă, pe fundament de piatră, acoperită cu șindilă; b) o casă reconstruită din chiliile fraților, în care este amplasată școala și învățătorul; c) un corp de piatră, din care jumătate este cu trei etaje, iar partea superioară cu un singur etaj, cu lungimea de 34 de stânjeni, acoperit cu olane, în care se află chiliile fraților din obște; d) o clădire din nuiele cu lut în lungime de 12 stânjeni fără fundament din piatră, acoperit cu șindilă, în stare nu prea bună și e) o altă clădire din lut cu nuiele pe fundament de piatră, de asemenea acoperit cu șindilă, în care se afla trapeza și prescurăria mănăstirii.

Pe lângă aceste edificii destinate pentru nevoile fraților, mănăstirea mai dispunea la începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea de: a) un grajd pentru cai, o remiză pentru trăsuri și una pentru fân acoperite cu șindilă și ridicate în anul 1880; b) o crâșmă în satul Hârbovăț, care în anul 1881 a fost dată în arendă cu 120 de ruble anual; c) trei mori – una de apă și două de vânt; d) două livezi – una în spatele clădirilor mănăstirești, iar alta – pe dealul Golbănești; e) 4

vii, dintre care trei se aflau pe moșia mănăstirească cu o suprafață de 22 de pogoane, iar a patra pe moșia Inești, la 25 de verste de mănăstire, cu o suprafață de 7 ½ pogoane; f) mai deținea o casă în Chișinău, obținută în baza actului de donație făcut de locuitorul orașului Ivan Krâmski și cu învoirea arhipăstorească, casa dispunând și de loc pentru curte [22].

Următoarea etapă de efectuare a lucrărilor edilitare la mănăstirea Hârbovăț se atestă în perioada egumeniei arhimandritului Teognost Donos, când a fost inițiat procesul de construcție a două corpuri noi. Unul destinat pentru trapeză, bucătărie, brutărie, prescurărie și chilii pentru cei care răspundeau de aceste slujbe, iar al doilea destinat pentru casa de oaspeți sau hotel pentru pelerinii și credincioșii care veneau să viziteze mănăstirea în zilele de sărbătoare și în momentul procesiunilor cu Icoana Maicii Domnului Făcătoare de Minuni la Chișinău și aducerea înapoi la mănăstire [23].

În studiul efectuat de protoiereul mitrofor Emanuil Brihuneț cu privire la evoluția mănăstirii Hârbovăț, acesta menționează: „În primii ani ai sec. XX, la mănăstire au fost ridicate câteva clădiri mari de cărămidă, acoperite cu tablă. În 1923, complexul monahal Hârbovăț includea 4 corpuri de casă cu un rând (etaj – n.n.), un corp cu mai multe rânduri și metocul de la Chișinău” [24, p. 371].

În urma evaluării bunurilor imobile din perioada 1941–1942, valoarea acestora se cifra la 11 104 000 lei, includea două biserici, o stăreție, trapeza, patru corpuri de case destinate chiliilor și spălătoria [24]. O listă a edificiilor cu numărul încăperilor și suprafața în metri pătrați a fost efectuată înainte de închiderea mănăstirii, bunurile imobile fiind împărțite în trei categorii: spații de locuit și de utilitate; clădiri auxiliare și lăcașele de cult. Analizând aceste date observăm care era stare complexului pe parcursul primei jumătăți a secolului trecut.

Examinând datele documentare referitoare la evoluția procesului edilitar din cadrul complexului monahal de la Hârbovăț, conchidem că în perioada secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea au fost realizate principalele acțiuni edilitare în cadrul așezământului de la Hârbovăț, realizate datorită contribuției stareților acestui lăcaș, arhimandriților Serafim, Ioanichie, Ieronim, Nathanail, Ilarion și nu în ultimul rând a lui Teognost Donos. Perioada de desfășurare a lucrărilor edilitare permite să schițăm momentul apariției practic a fiecărui edificiu în parte din cadrul actualului complex monastic. Pentru realizarea acestor lucrări edilitare proestoșii acestui lăcaș au avut susținere mare din partea credincioșilor, or, veniturile obținute de mănăstire din bunurile ce le deținea cu siguranță nu puteau să acopere tot necesarul

de cheltuieli. Astfel, donațiile acordate de credincioși prin intermediul Condicilor de colectare a milosteniilor, precum și donațiile obținute datorită procesiunii cu sfânta Icoană Maicii Domnului Făcătoare de Minuni de la Hârbovăț au permis acumularea resurselor financiare necesare pentru edificarea acestui complex, ridicând mănăstirea în rândul lăcașelor care au avut de jucat un rol distinct în viața spirituală și socială a Basarabiei din perioada secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea.

BIBLIOGRAFIE

1. Ganitskiy M. Sveden'ya o kishinevskoy eparkhyy, sobraniye i redaktirovannie arkhiepiskopom Dimitriyem (Sulimoy) v 1821 godu În: Kishinevskie Eparkhal'niye Vedomosti, 1883, № 16, p. 532-533.
2. Cemârtan R. Mănăstirea Hârbovăț. În: Locașuri sfinte din Basarabia, Chișinău: Alfa și Omega, 2001, p. 52.
3. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare: ANRM), F. 205, inv. 1, d. 2017, f. 1-1v.
4. ANRM, F. 208, inv. 15, d. 2, f. 37.
5. Tarnakin V., Solov'yeva Ta'lyana. Zastupnitsa i uteshitel'nitsa, În: Bessarabskie istoryy. Ch.: Pontos, 2011, p. 7-10.
6. Chudetskiy P. Iz monastirskikh dokumentov. În: Kishinevskie Eparkhal'niye Vedomosti, 1882, № 2, p. 93-95.
7. ANRM, F. 208, inv. 2, d. 1427, f. 2-2v.
8. Ibidem, f. 3v.
9. Ibidem, f. 7-7v.
10. Ibidem, f. 8-8v/12.
11. Ibidem, f. 15-15v.
12. ANRM, F. 208, inv. 15, d. 2, f. 37.
13. ANRM, F. 208, inv. 3, d. 182, f. 1.
14. Ibidem, f. 2, 7-8.
15. Ibidem, 9-9v.
16. Ibidem, f. 5-6.
17. ANRM, F. 208, inv. 3, d. 1363, f. 60.
18. Serafim (Chiper), arhimandrit. Opisanie Gerbovetskago svyato-uspenskago monastirya, sostoyashchago v kishinevskoy eparhyy, În: Kishinevskie Eparkhal'niye Vedomosti, 1874, №11; №12, p. 463.
19. ANRM, F. 208, inv. 3, d. 1363, f. 60.
20. Nathanail (Danilevsci) arhimandrit. Neskol'ko slov po povodu pomeschannogo v eparkhial'nikh vedomostyakh opisaniya Gerboetskago monastirya. În: Kishinevskie Eparkhal'niye Vedomosti, 1874, №17, c. 659.
21. Serafim (Chiper), arhimandrit. Opisanie Gerbovetskago svyato-uspenskago monastirya, sostoyashchago v kishinevskoy eparhyy, În: Kishinevskie Eparkhal'niye Vedomosti, 1874, №14, p. 528.
22. ANRM, F. 208, inv. 3, d. 656, f. 1.
23. ANRM, F. 208, inv. 4, d. 3426.
24. Brihuneț E. Mănăstirea Hârbovăț. În: Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice /Red. șt.: A. Eșanu; resp. de ed.: M. Adauge, I. Xenofontov, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, p. 371.